

יהושע רוזנברג

"העיני האנשים ההם תנקר" - טענת דתן ואבירם

- א. הרקע לפרשת דתן ואבירם
- ב. דתן ואבירם - הסבר ראשון
- ג. בעיות לשוניות
- ד. "העיני האנשים ההם תנקר"
- ה. "האנשים ההם"
- ו. "לא נעלה"
- ז. סיכום

א. הרקע לפרשת דתן ואבירם

פרשת קרח מופיעה בספר במדבר לאחר חטא המרגלים, וישנה מחלוקת לגבי מיקומה הכרונולוגי של פרשת קרח בין המאורעות.

ראב"ע (במדבר טו, א) נוקט בגישה שפרשת קרח התרחשה לפני חטא המרגלים, מיד לאחר הבדלת הלויים (במדבר ח) ע"פ הכלל 'אין מוקדם ומאוחר בתורה', ותרעומת קורח ועדתו היא על כך שלא קבלו גדולה.

ע"פ סדר עולם (פרק ח, ד"ה וידבר ה' אל) והרמב"ן (טו, א) - אין להשתמש כאן בכלל 'אין מוקדם ומאוחר בתורה', וממילא פרשת קרח אכן נמצאת במקומה. בהמשך נראה איך לפי השיטה השנייה, תורם מיקומה בסדר הכתובים - להבנה נוספת של הפרשה.

המפרשים עמדו על כך, שתחת הכותרת "קרח ועדתו" התכנסו כתות שונות עם כוונות שונות, במטרה משותפת לערער את מעמדו של משה. אחת מכתות אלו היא הצמד **דתן ואבירם**, שתגובתם לקריאתו של משה מוזכרת בפסוקים יב-יד:

(יב) לא נעלה.

(יג) המעט כי העליתנו

מארץ זבת חלב ודבש להמיתנו במדבר

כי תשתרר עלינו גם השתרר.

(יד) אף לא אל ארץ זבת חלב ודבש

הביאתנו ותתן לנו נחלת שדה וכרם,

העיני האנשים ההם תנקר

לא נעלה.

ב. דתן ואבירם - הסבר ראשון

לכאורה אפשר להבין, שטענת דתן ואבירם היא אותה טענה שחוזרת בפי בני ישראל בכל תלונותיהם מאז צאתם מארץ מצרים. כפי שטענו ישראל בתלונת המן למשל:

ויאמרו אליהם בני ישראל: מי יתן מותנו ביד ה' בארץ מצרים בשבתנו על
סיר הבשר באוכלנו לחם לשבע, כי הוצאתם אותנו אל המדבר הזה להמית
את כל הקהל הזה ברעב. (שמות טז, ג)

טענה זו לא תלויה בהכרח בהקשר ספציפי, אלא קיימת לאורך כל נדודי בני ישראל במדבר, ובכל זאת - כך כנראה יאלצו להסביר ראבי"ע וספורנו.

ג. בעיות לשוניות

בדבריהם הקצרים של דתן ואבירם נמצאים מספר ביטויים, שהפרשנים נחלקו בהסברם:

א. לשון **"לא נעלה"**, במקום **"לא נבוא"**, בתגובה לקריאתו של משה.
רס"ג מסתפק בכך שכותב **"לא נעלה = לא נבוא אליך"**, אבל נראה ששינוי לשון זה צריך
הסבר. מצאנו בפרשנים שני הסברים על דרך הפשט.
הפרוש הפשוט יותר נמצא באבי"ע - **"יתכן שהיה אהל מועד בתוך המחנה במקום גבוה"**,
ופירוש זה מוכח מהניסוח בהמשך - **"...הָעֵלוּ מִסָּבִיב לְמִשְׁכַּן קֶרַח דָּתָן וְאַבִּירָם"**. (טז, כד)
פירוש שני הוא ש"לשון עלייה רגיל לומר אצל הולכה אל שופטים" (רשב"ם, חזקוני, ופירוש
קרוב באבי"ע), וגם לפירוש זה ראיות מהכתובים. בכל זאת, מעיון במבנה דבריהם של דתן
ואבירם (החזרה על הביטוי בתחילת הדברים וגם בסופם), נראה ש"לא נעלה" היא חלק
חשוב מגוף טענתם, ולא רק סירוב (חצוף) להתייצב לפני משה.

ב. **"העיני האנשים ההם תנקר"** - מיהם **"האנשים ההם"**?
פירוש אחד מצוי ברש"י - **"אפילו אתה שולח לנקר את עינינו אם לא נעלה אליך... כאדם
התולה קללתו בחברו"** (וכן באבי"ע, מהר"ם, ספורנו). הבעיה בהסבר זה היא, כמובן,
בהוצאת המילה **"ההם"** מפשוטה.
אבי"ע מוסיף פירוש שני - **"והנכון בעיני, שמילת 'האנשים ההם', רמז לזקנים שהיו עם
משה, כי כן כתוב וילכו אחריו זקני ישראל"**. בכך אמנם חזרה המילה **"ההם"** לפשוטה, אבל
לא מסתבר השימוש בה' הידיעה (פעמיים - **האנשים ההם**) לגבי הזקנים שלא הוזכרו כלל
עד כה, ומצטרפים לסיפור רק בהמשך.
הסבר שלישי מביא החזקוני - **"וכי סבור אתה לנקר את עיניהם של קרח וכל עדתו"** (וכן
ברשב"ם). הסבר זה מקבל חיזוק מהכתוב **"ויקומו לפני משה ואנשים מבני ישראל חמישים
ומאתים"** (טז, ב), אך קשה לאמר שדתן ואבירם אומרים על אנשי סיעתם **"האנשים ההם"**
(בפי משה זה מובן - **"ויאמר משה אל קרח, אתה וכל עדתך היו לפני ה', אתה והם ואהרן
מחר"** (טז, טז)).

הסבר רביעי מוזכר בדברי האבי"ע: **"רמז ליוצאי מצרים"**. אך נראה ש"האנשים ההם" הם
קבוצה יותר מצומצמת וספציפית מאשר כלל בני ישראל היוצאים ממצרים.

ג. **"העיני האנשים ההם תנקר"**. כבר הבאנו את פירוש רש"י - **"אפילו אתה שולח לנקר את
עינינו אם לא נעלה אליך"** (וכן ברס"ג). מלבד האכזריות הכרוכה בעונש מעין זה, לא ברור
מה הקשר בין החטא לעונשו - בין סרוב לעלות לבין ניקור עיניים (אין כאן **"עין תחת עין"**).

נסה לפתור את שלוש הבעיות, מהסוף להתחלה:

ד. "העיני האנשים ההם תנקר"

השימוש המטאפורי ב"עיניים" מופיע במקרא במספר מובנים:

1. "עין-הארץ" כמטאפורה ציורית לשמש.

ויכס את **עין כל הארץ** ותחשך הארץ ויאכל את כל עשב הארץ ואת כל פרי העץ אשר הותיר הברד¹.
(שמות י, טו)
הנה העם היצא ממצרים ויכס את **עין הארץ** עתה לכה קבה לי אתו אולי אוכל להלחם בו וגרשתיו.
(במדבר כב, יא)

המשמעות המטאפורית נובעת מהקשרה בכתובים, ומלבד זאת, היא נמצאת בשימוש גם בשפות זרות, דוגמת השפה המצרית². אכן, בכל ארבע הפעמים בהן נזכרת המטאפורה בתורה, היא משקפת את נקודת המבט של מישהו שמחוץ לעם ישראל, ולכן עושה שימוש בעגה המקומית: פעמיים בתיאור מכת הארבה מנקודת מבטם של יושבי מצרים (בדברי משה לפרעה (שמות י, ה), ובתיאור המקראי (י, טו)), ופעמיים כשבלק מלך מואב מתאר את ישראל (במדבר כב, ה; יא).

2. "עיניים" במובן של תקווה ושאיפה.

והפקדתי עליכם בהלה את השחפת ואת הקדחת, מכלות **עיניים** ומדיבת נפש, וזרעתם לריק זרעכם ואכלהו איביכם.
(ויקרא כו, טז)
ועתה נפשנו יבשה אין כל, בלתי אל המן **עינינו**.
(במדבר יא, ו)

בפסוק הראשון המטאפורה מתגלית במבחן ההגיון, שהרי לא מסתבר שהשחפת והקדחת יפגעו דווקא בעיניים (במיוחד אם השחפת היא מחלת עור³). גם המקרא מפרש את עצמו - "מכלות עיניים - ומדבת נפש", כלומר שהבעיה היא נפשית-רוחנית, כפי שנראה גם מה"בהלה". גם בפסוק השני ה"עיניים" מסמלות את הרצון הנפשי, והכתוב עצמו מקדים "ועתה נפשנו יבשה".

3. "עין" במובן של השגחה.

ותאמר אל עבדיך הורדוהו אלי, ואשימה **עיני** עליו.
(בראשית מד, כא)
ארץ אשר ה' אלוהיך דורש אותה תמיד **עיני** ה' אלוהיך בה מרשית השנה ועד אחרית שנה.
(דברים יא, יב)

גם כאן ברור שאין כוונת הפסוקים למשמעותם המילולית, אלא בפסוק הראשון מדובר על השגחת יוסף על בנימין, ובשני מדובר על השגחת הקב"ה על הארץ.

1. ראה למשל אונקלוס: "...עין שמשא...".

2. לענין שימושה של השמש כמטאפורה לעין האל ר'ע' במיתולוגיה המצרית, ושילובה בתורה כדרך להימנע מאיזכור שם עבודה זרה, עיין בספרו של א. ש. יהודה 'עבר וערב' עמוד 21. כמו כן ראה באנציקלופדיה המקראית כרך ה עמוד 266 והלאה (בתוך הערך 'מצרים'). (תודה לעמוס גאולה)

ישנו פסוק נוסף עם רעיון דומה, אבל מטאפוריקה שונה -

יסובבנהו יבוננהו יצרנהו כאישון עיניו. (דברים לב, ז)

כאן - "שימת עין" על דבר, פירושה שמירה והשגחה מעולה, כאדם השומר על אישוני עיניו.

4. "עיניים" כמטאפורה לכושר שיפוט ואבחנה.

ויאמר אברם אל שרי הנה שפחתך בידך עשי לה הטוב בעיניך, ותענה שרי ותברח מפניה.

(בראשית טז, ו)

ויעבד יעקב ברחל שבע שנים, ויהיו בעיניו כימים אחדים באהבתו אותה.

(בראשית כט, כ)

שימוש זה במטאפורה הוא כנראה הנפוץ ביותר, ומקובל גם בעברית המודרנית, אך במקרא אנו מוצאים צורות משוכללות יותר של המטאפורה, והשלכה שלה גם למשמעות של פיתוח כושר ההבחנה או הגבלתו:

ותפקחנה עיני שניהם וידעו כי עירומים הם ויתפרו עלה תאנה ויעשו להם חגורות.

(בראשית ג, ז)

רכישת כושר ההבחנה מתוארת כפקיחת עיניים, וכן להפך -

ולשרה אמר הנה נתתי אלף כסף לאחיד הנה הוא לך כסות עינים לכל אשר אתך ואת כל ונוקחת.

(בראשית כ, ז)

כאשר כיסוי העיניים נעשה שלא ברצון, המטאפורה נותנת גם לכך ביטוי:

ולא תקח שחד כי השחד יעור עיני חכמים ויסלף דברי צדיקים. (דברים טז, ט)
ואם לא תורישו את ישרי הארץ מפניכם, והיה אשר תותירו מהם לשכים בעיניכם ולצנינים בצדיכם, וצררו אתכם על הארץ אשר אתם ישבים בה.

(במדבר לג, נה)

לשכים בעיניכם - ליתדות המנקרות עיניכם. תרגום של יתדות- שיכיא. (רש"י)

ממילא גם בפסוק שלנו ניתן להתייחס אל ניקור העיניים כאל מטאפורה, שעניינה מניעת מראה העיניים והונאת כושר השיפוט של "האנשים ההם", ונגד ניסיון זה טוענים דתן ואבירם. בדרך זו הלכו ר' יוסף בכור שור ומפרשים נוספים⁴.

ה. "האנשים ההם"

לאחר שעמדנו על משמעות ניקור העיניים, נשאר לברר - את עיניהם של מי זומם משה לנקר, לפי טענת דתן ואבירם?

כאמור, מהשימוש בה' הידיעה נראה שמדובר באנשים ידועים, אבל "האנשים" לא נמצאים איתנו כאן במקום ההתרחשות, ולכן ההתייחסות אליהם היא בגוף שלישי - "ההם". ע"פ ההסבר המטאפורי צריך גם לברר איזה מראה-עיניים, או חוות-דעת של אותם אנשים, רוצה משה "לעקור".

3. עיין למשל רש"י על הפסוק.

4. ראב"ע, חזקוני, רשב"ם, ספורנו.

מסתבר שהפרשה מוסבת על פרשת המרגלים ("שלח לך אנשים" במדבר יג, ב), בה סופר על "האנשים אשר שלח משה לתור את הארץ, וישבו וילינו עליו את כל העדה להוציא דבה על הארץ. וימותו האנשים... במגיפה לפני ה'" (במדבר יד, לו-לז). דתן ואבירם אומרים על **האנשים ההם**, שמשה לא יכול לנקר את עיניהם, ולעקור את מה שראו, כאילו לא ראו כלום. האנשים הנכבדים, ראשי בני ישראל, "גילו" את התרמית הגדולה של משה - "...הארץ אשר עברנו בה לתור אותה ארץ אכלת יושביה היא, וכל העם אשר ראינו בתוכה אנשי מדות" (במדבר יג, לב). סודו של משה התגלה, האנשים ראו וסיפרו לכולם לפני מותם - אין אפשרות להיכנס לארץ ישראל! דתן ואבירם לא יניחו למשה, "המשתרר", להטיל ספק בכושר השיפוט של נשיאי ישראל, לגבי תוצאת שליחותם.

ו. "לא נעלה"

בעזרת הזיקה שיצרנו בין דתן ואבירם לפרשת המרגלים, נוצק תוכן ממשי בחזרתם על טענת "לא נעלה".

שהרי זהו ליבו של הויכוח הדרמטי שהתרחש לעיני כל העם -

ויהס כלב את העם אל משה ויאמר - **עלה נעלה** וירשנו אתה כי יכול נוכל לה.
והאנשים אשר עלו עמו אמרו - **לא נוכל לעלות** אל העם כי חזק הוא ממנו.
(במדבר יג, ל-לא)

אמנם, הויכוח הוכרע. ידו של משה גברה על ידם של עשרת ראשי בני ישראל ותומכיהם. האנשים הומתו במגיפה לפני ה', וכל הדור נענש. אבל הדיו של הויכוח לא גוועו! דתן ואבירם לא יתנו למשה להוביל את העם בדרך ללא מוצא, אל "ארץ אוכלת יושביה", רק כדי שיוכל לשמור על תפקידו ושררתו! "לא נעלה!"

נראה, שבכוון זה הלך המדרש:

אחר מרגלים היתה מחלוקתו של קרח ובליעתו, שנאמר: אף לא אל ארץ זבת חלב ודבש וגו'.
(סדר עולם פרק ח)

הביטוי "ארץ זבת חלב ודבש" חוזר פעמיים בדברי המרגלים, כאשר הם מודים, ש"גם זבת חלב ודבש היא וזה פריה, אפס כי עז העם היושב בארץ..." (במדבר יג, כז). גם דתן ואבירם משתמשים פעמיים בביטוי - פעם אחת, בצורה פרובוקטיבית ופוגעת על מצרים (!), ופעם שניה, בדרך השלילה (!) על ארץ ישראל. וגם מדיוק לשוני זה ניכר, שדתן ואבירם מתייחסים בדבריהם לסיפורי המרגלים.

ז. סיכום

בעזרת השימוש במטאפורה, והדקדוק בבעיות הלשוניות, מצאנו את הקשר ההדוק של פרשת דתן ואבירם לפרשת המרגלים.

דתן ואבירם נמצאים עדיין תחת הרושם הקשה, שהותירו בעם סיפורי המרגלים השבים מתור את הארץ, ונמצאים במשבר אמון עמוק ביחס להנהגה. בני ישראל התלוננו לא פעם על יציאת מצרים, והתנאים הקשים בהם הם נתונים, אבל בסופו של דבר סמכו על משה,

והבינו שהם מוכרחים לסבול כדי להגיע אל ארץ זבת חלב ודבש. לראשונה הועלתה האפשרות (ואף "הוכחה מעל לכל ספק" ע"י המרגלים, ואחריהם המעפילים), שלמסע המפרך אין הצדקה, שכן אין כל אפשרות לנחול את הארץ. כתוצאה מכך מעלים דתן ואבירם חשדות חמורים ביותר כלפי משה, כאילו הוא "משתרר" (-שלטון תקיף ושרירותי), ומשתמעת גם תביעה מרומזת ממשה "להסיק מסקנות".

כך יש להבין את כוונתה של השיטה, שקובעת את פרשת קרח אחרי סיפור המרגלים - כפי שהיא מופיעה במדרש, ומעוגנת בפשוטו של מקרא.